

OSMANLI İSTANBULU III

III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri
25-26 Mayıs 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

editörler

Feridun M. Emecen

Ali Akyıldız

Emrah Safa Gürkan

OSMANLI İSTANBULU

III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler

proje yönetimi

İbrahim Kâfi Dönmez

düzenleme kurulu

Feridun M. Emecen (başkan), Ali Akyıldız (başkan yardımcısı),
Emrah Safa Gürkan (akademik sekreter), Cengiz Yolcu (akademik sekreter)
Mehmet Yılmaz (idari sekreter), Alphan Akgül, Ertuğrul Ökten,
Mehmet Ş. Yılmaz, Özlem Çaykent

editörler

Feridun M. Emecen

Ali Akyıldız

Emrah Safa Gürkan

yayın koordinasyonu

Mehmet Yılmaz

grafik tasarım

Ender Boztürk

kapak tasarımı

Ümit Ünal

basım tarihi

2015

ISBN 978-605-65277-4-6

Gök Matbaacılık Promosyon Reklam ve Tekstil San.Tic. Ltd. Şti.
Tevfik Bey Mah. Halkalı Cad. No. 162/7 Sefaköy / Küçükçekmece-İstanbul
Sertifika No. 33157

Emecen, Feridun M. (ed.)

Osmanlı İstanbulu-III / Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (ed.). -
İstanbul : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2015.

840 s. ; res. ; 24 cm.

ISBN 978-605-65277-4-6

1. İstanbul (Türkiye)_Tarihçe 2. Osmanlı İmparatorluğu_Tarihçe

956.21 DC 20

İstanbul Balıkhanesi ve Balıkthane Mukataası (1550-1735)

Murat Uluskan

Marmara Üniversitesi

Türkiye'nin en büyük balık hali olan ve 1983 yılından bu yana Kumkapı'da faaliyet gösteren İstanbul Balık Hali, fiziki altyapısının yetersiz oluşu ve artan ihtiyacı karşılayamaması nedeniyle 24 Ağustos 2015 tarihinden itibaren Beylikdüzü Gürpınar'da inşa edilen yeni balık halinde İstanbullulara hizmet vermeye başladı. Kumkapı'dan önce 1964 yılında Azapkapı'da, daha öncesinde ise 1957'de taşındığı Eminönü'nde mevcut meyve ve sebze halinin yanındaki eski bir binada faaliyet gösteren balık hali, bu tarihe kadar da 1902 yılında Düyûn-ı Umûmiye İdaresi tarafından açılışı yapılan ve yine Eminönü sahilinde yer alan Rali Hanı'nda hizmet verdi. Bu çalışmanın konusunu, geçen yüzyılda değişen mekânlarını hızlıca özetlediğimiz İstanbul Balık Halinin Osmanlı döneminde bulunduğu mahaller ile işletme ve idaresi hakkında kaynakların verdiği bilgiler oluşturmaktadır.

İstanbul Balıkhanesi

Fetih sonrası İstanbul'unda balıkthane mahallinden bahsetmeden önce *Balıkthane Kapısı* hakkında kısa bir bilgi vermenin

yerinde olacağını düşünüyoruz. Bilindiği üzere Balıkthane Kapısı, Topkapı Sarayı'nın Marmara'ya bakan sahil surları üzerindeki kapılardan Ahırkapı ile kara tarafındaki Otluk Kapısı arasında bulunuyordu. Bu adla anılması, Osmanlı sarayının önemli hizmet birimlerinden olan bostancılara bağlı Balıkthane Ocağının surların bu kesiminde hizmet vermesiyle ilgiliydi. Ocak mensubu balıkçıbaşı ve bostancılar, Balıkthane Kapısı'nın karşısındaki denize gerilmiş dalyanlarda balık avcılığıyla meşgul olup Ahırkapı'ya kadar olan bölgenin kontrolünü sağlardı. Kapının dışında, deniz kıyısında ise Balıkçıbaşı Köşkü bulunuyordu. Balıkçıbaşı, saraya giriş çıkışlarında bu köşkü kullanırdı.¹ “Balıkthane Kapısı” adı, ilk anda burada bir balıkhanenin mevcut olduğu düşüncesini akla getirse de kaynaklarda bu yönde bir bilgiye rastlanmamaktadır. Burası daha çok idam ve sürgün cezasına çarptırılanların saraydan çıkartıldığı veya hapsedildiği bir yer olarak, genellikle de sadece “balıkthane” adıyla anılmaktaydı.² Aslında konum olarak da Boğaziçi'nde avlanan

.....

- 1 Eremya Çelebi Kömürcüyan, İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul, trc. Hrand D. Andreasyan, haz. Kevork Pamukciyan, İstanbul 1988, s. 5; Sarkis Sarraf Hovhannesian, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, çev. Elmon Hançer, İstanbul 2006, s. 11; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 471. Doğan Kuban, bu bölgedeki dalyanların varlığının Bizans dönemine kadar gidebileceğini belirtmektedir (Doğan Kuban, “Ahırkapı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, I, 101-102). Balıkthane Kapısı ocağı hakkında ise bk. Murat Yıldız, *Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, İstanbul 2011, s. 237-238.
- 2 Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa 1739 yılında azledildiğinde Balıkthane kapısından bir çekdiriye bindirilerek Sakız'a sürgün edilmişti (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1998, IV/1, 285). 1767 yılında Kapdan-ı deryâ Tosun Mehmed Paşa azledilerek önce balıkhanede hapsedilmiş, ardından da buradan sürgüne yollanmıştı (*Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi, Mür'î't-Tevârih*, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1978, II.A, 95). Sadrazam Hamid Halil Paşa da 1785 yılında azledildiğinde balıkhaneden çıkartılarak Gelibolu'ya gönderilmişti (Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsar ve Hakaikül-Abbâr*, haz. Mücteba İlgürel, Ankara 1994, s. 231). 1808 yılında Dârussaâde Ağası Mercan Ağa balıkhanede katledilmiş, 1809 yılı başında ise Sadrazam Memiş Paşa azledilerek balıkhaneden Kadıköy'e oradan da Bursa'ya gönderilmişti [Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi (Târih-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni)*, Tahlil ve Tenkidli Metin,

balıkların esnafa dağıtımının yapılabileceği ne uygun bir sahile ne de ticarî sirkülasyona sahipti.

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde 17. yüzyıl İstanbul esnafını tanıtırken balıkhaneden de bahseder. İstanbul Balıkhanesinin, Unkapanı'ndaki Eski Balık Pazarında deniz kenarında büyük bir bina olduğunu, balık emininin burada bulunduğunu, kethüdası, kâtibi, çavuşları ve yetmiş adet kolcuları ile birlikte balıkçılardan sorumlu olduğunu belirtir.³ Aynı dönemde yaşamış Kömürcüyan da 1684 yılında tamamladığı eserinde, deniz gümrüğüne nezaret etmek üzere balık emininin Unkapanı'nda ikamet ettiğini yazar.⁴ Her iki yazarın verdiği bilgiler, kendilerinden bir asır sonra yaşamış Sarraf Hovhannesyan tarafından da teyit edilmektedir. Hovhannesyan, 1800 yılında tamamladığı eserinde, yüz sene önce balık emininin Unkapanı'nda oturduğunu, avlanan her türlü balığın buraya getirilip vergisi tahsil edildikten sonra balıkçı dükkânlarına dağıtıldığını zikretmektedir.⁵ Kaynakların verdiği bu bilgiler, balıkthane mahallinin 18. yüzyıl öncesinde Unkapanı'nda bulunduğunu ortaya koymaktadır. II. Mahmud devri (1808-1839) bostancıbaşı sicillerinden 1815 tarihli sicilde ise Unkapanı ile Cibali iskeleleri arasında "Balıkthane İskelesi" kaydı mevcuttur.⁶ Fakat bu kayıt, balıkhanenin bu tarihte orada mevcut olduğunu değil, taşınmasının ardından yüz yıl geçmesine rağmen "balıkthane" adının, ismen de olsa iskelesinde kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir.

Fetih sonrasında yeniden inşa sürecine giren İstanbul'daki ticarî merkez ve kurumlar, genel olarak Bizans dönemindeki işlevlerini sürdürmekteydi. Örneğin, şehrin merkezi ve ticaretin en canlı olduğu Haliç liman bölgesi ve Kapalı Çarşının bulunduğu pazar bölgesinde Bizans döneminde de aynı hizmetler görülmekteydi. Un hali olarak

.....

haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara 2003, I, 181, 361]. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

3 Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap: İstanbul, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996, s. 253.

4 Kömürcüyan, *a.g.e.*, s. 17.

5 Hovhannesyan, *a.g.e.*, s. 22-23.

6 Cahit Kayra-Erol Üyepazarcı, *İkinci Mahmut'un İstanbul'u, Bostancıbaşı Sicilleri*, İstanbul 1992, s. 96.

kullanılan Unkapanı, önceden de unların tartıldığı ve dağıtıldığı yerdidi.⁷ Dolayısıyla, Osmanlı dönemine ait kaynaklarda Unkapanı'nda olduğu belirtilen balıkhanenin, fetih öncesinde de aynı yerde bulunması kuvvetle muhtemeldi.

Evliya Çelebi'nin, balıkhanenin Unkapanı'ndaki "eski" balık pazarında bulunduğuna dair verdiği bilgi, önceleri aynı yerde bir de balık pazarının mevcut olduğunu ve bu pazarın muhtemelen 17. yüzyılda taşınarak burayı sadece balıkhanenin kullanımına terk ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim 1573-1578 yılları arasında Avusturya elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'da bulunan Stephan Gerlach, balık pazarını gezerken, Padişah'tan balık ticaretinin imtiyazını almış Türk ya da Yahudilerin bir kulübede oturarak balık vergisini tahsil ettiklerini eserinde bildirmektedir.⁸ Bu da, 17. yüzyıl öncesinde balıkhaneye ve balık pazarının aynı mahalde olduğuna dair Evliya'nın vermiş olduğu bilgiyi doğrulamaktadır.

1702 yılında, Unkapanı'ndaki balıkhaneye alternatif olarak Galata'da yeni bir balıkhaneye inşasına karar verildi. Binanın yapılabacağı arsa, Galata sur kapılarından Balıkpazarı Kapısı'nın dışındaki balık pazarı sokağındaydı. Gerekçe, İstanbul'da bostancıbaşının sorumluluğu altındaki dalyanlarda avlanan balıkların Unkapanı'ndaki balıkhaneye getirilmesinin hassa balıkçı reisleri için büyük zorluk ve sıkıntı yaratmasıydı.⁹ Balık avcılığıyla meşgul bostancılar, dalyanlarda avladıkları balıklardan vergi talep eden balıkhaneye emirleriyle sorun yaşamaktaydılar. Galata'da, kendilerine mahsus inşa edilen yeni balıkhaneye ile emirlerin vergi baskısından kurtulmayı ve avladıkları balıkları rahatça satmayı amaçlıyorlardı.

Her iki balıkhanenin ne kadar süre birlikte faaliyet gösterdiğini bilemiyoruz. Ancak, muhtemelen kısa bir süre sonra ya da

7 Halil İnalıcık, "1455 Osmanlı İstanbul Tahriri", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı 3, İstanbul 2008, s. 25.

8 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1578*, ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2007, II, 731.

9 Galata'da balıkhaneye inşasıyla ilgili Galata kadısının hücceti ve ardından verilen emir ile ilgili bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD.d)*, nr. 7650, s. 5, 22 Za 1113 (20 Nisan 1702); nr. 7650, s. 6 ve nr. 7617, s. 96/2, 8 Z 1113 (6 Mayıs 1702).

en geç 1735 yılında balıkhane idaresinin bostancı ocağına devriyle birlikte Unkapanı Balıkhanesi de işlevini yitirmiştir. Bu tarihten itibaren Galata Balıkhanesi, yaklaşık iki yüz yıl boyunca İstanbul'un tek balıkhanesi olarak hizmet vermiştir.¹⁰ 1902 yılında, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi tarafından Eminönü balık pazarı sahilindeki Rali Hanı'nın balıkhaneye dönüştürülmesiyle burası da ortadan kalkmıştır.¹¹

Balıkhane Mukataası

İstanbul sularında avlanan balıklar kanun gereği önce balıkhaneye getirilerek satışa sunulur, satış fiyatı üzerinden tespit edilen verginin tahsili de balıkhane emini tarafından gerçekleştirilirdi. Balıkhane emini, bu yetkiyi *balıkhane mukataası* ya da daha yaygın kullanımıyla *dalyan-ı mâhi mukataası* olarak adlandırılan devlete ait gelir kaynağını iltizam yoluyla tasarrufuna alarak kullanırdı. Sultan II. Mehmed (Fâtih) tarafından İstanbul'un fethinden sonra uygulanmaya başlandığı görülen mukataa sistemi, devlete ait gelir kaynaklarının en verimli şekilde kullanılarak hazinenin gelirlerini artırmayı ve düzenli olmasını sağlamayı amaçlayan bir uygulama idi.¹² Bunun için izlenen yöntemlerin başında gelen iltizam, sistem içerisindeki gelir kaynaklarını devletin yıllık bir bedel karşılığında ve sınırlı bir süre ile kâr ve zararı kendisine ait olmak üzere bir mültezime devretmesiydi. Devlete daha az yük getirip daha fazla gelir sağladığından dolayı bu yöntem özellikle tercih edilirdi.¹³

Balıkhane mukataası da devlete önemli miktarda gelir getiren vergi kalemlerinden biriydi ve *ber-vech-i iltizâm* yani iltizam yöntemiyle *eminler* tarafından idare edilirdi. Mukataaya "tahvil" adı

.....

10 Hovhannesyan, Galata'ya nakledilen balıkhanelerin sahilde Eski Yağkapanı denilen kapının yanında olduğunu belirtir (Hovhannesyan, *a.g.e.*, s. 22-23).

11 Reşat Ekrem Koçu, "Balıkhane", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, IV, 2012.

12 Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 35.

13 Mehmet Genç, "İltizam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 154-156.

verilen ve genellikle üç yıllık bir süre için talip olan mültezimler, devletin balık avcılığından elde ettiği vergi gelirinin tahsilâtını, taahhüt ettiği iltizam bedeli üzerinden “emin” sıfatıyla üstlenirdi. Örneğin 1542-1544 yılları arasında dalyan-ı mâhi mukataası emini Ekisnos, üç yıllığına devlete 1.350.000 akçe ödemişti. Tasarruf süresi bittiğinde ise mukataaya, iltizam bedelini 250.000 akçe artırarak üç yıllığına 1.600.000 akçe ödemeyi taahhüt eden yeni bir mültezim adayı talip olmuştu.¹⁴ Birden fazla kişi müşterek olarak da mukataayı işletebilirdi. 1593 yılında İsak ve Musa adlı Yahudiler, balıkthane mukataasını altı yıllığına yüz yük yani 10.000.000 akçe teklif ederek uhdelere almışlardı.¹⁵ Dört yıl sonra ise mültezimlerden İsak, sürenin dolmasını beklemeden 1597 yılında mukataaya tek başına talip oldu. İltizam bedelinde artışa gitti ve yine altı yıllığına yüz on dokuz yük yani 11.900.000 akçe ödemeyi taahhüt ederek mukataanın idaresini üzerine aldı.¹⁶ Taahhüt ettikleri iltizam bedelini ödeyemeyen mültezimler hapsedilerek malları müsadere edilirdi.¹⁷ İltizam sisteminin yoğun olarak uygulandığı 16. yüzyılda, balıkthane mukataası mültezimleri genellikle gayrimüslim ve çoğunlukla da Yahudi idi.¹⁸

Balık eminleri, balıkthane bünyesinde görev yapan kâtip, dideban ve yasakçı gibi görevlileri iltizam sözleşmeleri gereğince diledikleri gibi değiştirebilir ve yerlerine kendi istedikleri kişilerin atanmasını

.....

14 BOA, *Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d)*, nr. 62, s. 99, 29 M 951 (22 Nisan 1544).

15 BOA, *MAD.d*, nr. 7101, s. 10, Gurre-i N 1001 (1 Haziran 1593).

16 BOA, Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Mehmed Evrakı (AE.SMMD.III), nr. 195, 7 N 1005 (24 Nisan 1597).

17 Geniş bilgi için bk. Rifat Günelan, “İstanbul’da Balıkçılık: XVI. Yüzyılda Dalyan Mukataaları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 48 (2008/2), İstanbul 2009, s. 21-23.

18 Örnekler için bk. BOA, *KK.d*, nr. 62, s. 365, 23 R 951 (14 Temmuz 1544); Üsküdar Kadılığı 20 Numaralı Şeriye Sicili, s. 190, h. 882, Evâsıt-ı B 966 (19-28 Nisan 1559); *MAD.d*, nr. 7101, s. 10, Gurre-i N 1001 (1 Haziran 1593); AE.SMMD.III, nr. 195, 7 N 1005 (24 Nisan 1597). 1553 yılında Avusturya elçilik heyetiyle İstanbul’a gelen Hans Dernschwam da balık vergisi tahsilâtının Yahudilerin elinde olduğunu belirtmektedir (Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara 1987, s. 172).

önerebilirlerdi. *Kâtip*, balıkhaneye giren balığın cinsini, miktarını ve elde edilen gelirin hesabını tutar, *dideban* ise balıkhane bekçisi olarak gece gündüz orada bulunurdu. Bu vazifeliler arasında en önemlisi *yasakçı* olup askerî zümreler içerisinde özellikle yeniçeri ve sipahiler bu görevde istihdam edilirdi.¹⁹ Ulufeleri mukataa gelirinden ödenen, izinsiz balık avcılığı ve satışına engel olma yetkisine sahip yasakçıların vazifelerine dair kanun ve verilen salahiyyetin ayrıntıları beratlarında açıkça belirtilirdi.²⁰

Dalyan-ı mâhi mukataası, 17. yüzyıl başlarında İstanbul Gümrüğüne bağlı mukataalardan biri haline getirildi ve gümrük emînleri de mukataadan sorumlu emîn yani balıkhane emîni olarak tayin edilmeye başlandı. Bünyesine başka gelir kalemleri de dâhil edilen mukataa, grup halinde tek elden işletilmeye başlandı. 1615 yılı itibariyle dalyan-ı mâhi mukataasına bağlı mukataalar şunlardı:

- Tahmis-i kahve ve Rûsûm-ı kahve
- Beytûlmâl-ı Âmme-i İstanbul, Galata ve Eyüp
- İstanbul hasları
- Bâc-pazar-ı esb
- Kapan-ı asel ve dakik
- Pençik-i İskele-i İstanbul

Divân-ı hümayun müteferrikalarından Murad Ağa, yukarıda zikredilen mukataalarla birlikte dalyan-ı mâhi mukataasını 5 Mayıs 1615 tarihinden itibaren üç *tabvil* yani dokuz yıllık bir süre mukabilinde 45.223.020 akçe bedelle iltizamına almıştı. Fakat üzerinden bir yıl bile geçmeden, Galata'da avlanan balıktan elde edilen gelirin Sultan Ahmed Camii Vakfı'na tahsis edilmesi üzerine, mukataa gelinde yaşanacak ciddi kayıp göz önünde bulundurularak iltizam bedelinde yıllık bir milyon akçeden toplam dokuz milyon akçelik indirim

.....

¹⁹ Balıkhane yasakçılığına yapılan tayinler için bk. BOA, Bâb-ı Defteri İstanbul Mukataası Kalemî Evrakı (D.İSM), nr. 1/9, 22 S 995 (1 Şubat 1587); *MAD.d*, nr. 7101, s. 8, 20 Ra 1002 (14 Aralık 1593); BOA, Ali Emiri Tasnifi Sultan I. Ahmed Evrakı (AE.SAMD.I), nr. 24, 17 N 1014 (26 Ocak 1606).

²⁰ BOA, *KK.d*, nr. 61, s. 281/1, 21 Ca 927 (29 Nisan 1521).

(fürû-nihâde) gidildi.²¹ Bunun anlamı, yıllık 5.024.780 akçeye denk düşen iltizam bedelinin bir milyon akçe eksiltmeyle 4.024.780 akçe olarak yeniden belirlenmesiydi. Nitekim üç yıl sonra, 9 Aralık 1618 tarihinde Divân-ı hümayun müteferrikalarından Mehmed Ağa, yıllık 4.024.720 akçe bedelle mukataayı üç yıllığına uhdesine aldı. Düşülen sabit giderlerin ardından Hazine'ye teslimi icap eden rakam ise 3.459.095 akçe idi.²²

Mukataanın bağlı bulunduğu, elde edilen gelir ve giderlerin muhasebesinin tutulduğu ve ilgili yazışmaların kaydedilerek muhafaza edildiği maliye bürosu ise İstanbul Mukataası Kalemi idi. Aşağıdaki tablo, söz konusu kalem tarafından tutulan ve 1668-1682 yılları arasındaki 14 yıllık sürede dalyan-ı mâhi mukataasını iltizamalarına alan İstanbul gümrük eminlerinin isimlerini ve iltizam bedellerini göstermektedir.²³ Bu bilgiler, mukataanın yıllık iltizam bedelinin yaklaşık dört milyon akçe olduğunu ve 17. yüzyıl süresince değişmeyerek büyük oranda sabit kaldığını ortaya koymaktadır. Ancak bu rakam, sadece balık avcılığından elde edilen gelirin bir yansıması olarak görülmemeli, dalyan-ı mâhi mukataasına tâbi yukarıda zikredilen diğer gelir kalemleriyle birlikte değerlendirilmelidir.

.....

21 BOA, *MAD.d*, nr. 4357, s. 372, 6 R 1024 (5 Mayıs 1615).

22 BOA, *MAD.d*, nr. 4357, s. 106, 21 Z 1027 (9 Aralık 1618).

23 BOA, *Bâb-ı Defteri İstanbul Mukataası Kalemi Defterleri (D.İSM.d)*, nr. 25382, s. 2-15, 1079-1093 (1668-1682). Bu muhasebe kaydının 1670-1677 yıllarına ait bir diğer sureti için bk. *MAD.d*, nr. 1241, s. 4-7.

İSTANBUL BALIKHANESİ VE BALIKHANE MUKATAASI
(1550-1735)

İstanbul Dalyan-ı Mâhi Mukataası 1668-1682			
<i>Tarih</i>	<i>Süre</i>	<i>Balıkhane Emini</i>	<i>İltizam Bedeli (Akçe)</i>
1 Ra 1079-15 Ra 1081 / 9 Ağustos 1668- 2 Ağustos 1670	2 yıl	Sâbık Gümrük Emini Mustafa Ağa	8.020.224
15 Ra 1081-10 M 1083 / 2 Ağustos 1670-8 Mayıs 1672	21 ay	Gümrük Emini Mehmed Efendi	6.934.190
10 M 1083-21 M 1084 / 8 Mayıs 1672-8 Mayıs 1673	1 yıl	Gümrük Emini Hüseyin Ağa	3.934.720
21 M 1084-2 S 1085 / 8 Mayıs 1673-8 Mayıs 1674	1 yıl	„	3.934.720
2 S 1085-13 S 1086 / 8 Mayıs 1674-9 Mayıs 1675	1 yıl	„	3.934.720
13 S 1086-4 Ş 1086 / 9 Mayıs 1675-24 Ekim 1675	5,5 ay	„	1.875.740
5 Ş 1086-16 Ş 1087 / 25 Ekim 1675-24 Ekim 1676	1 yıl	Gümrük Emini Şaban Ağa	3.934.720
16 Ş 1087-14 Ca 1088 / 24 Ekim 1676- 15 Temmuz 1677	9 ay	„	2.845.940
14 Ca 1088-28 C 1092 / 15 Temmuz-1677- 15 Temmuz 1681	4 yıl	Gümrük Emini Hüseyin Ağa	15.738.880
28 C 1092-9 B 1093 / 15 Temmuz 1681- 14 Temmuz 1682	1 yıl	„	3.934.720

İstanbul Gümrüğü Mukataası, bünyesinde pek çok mukataa grubunu barındıran ve tüm hesapları Maden Mukataası Kalemi tarafından denetlenen büyük bir mukataaydı. Dalyan-ı mâhi mukataası ise 17. yüzyılda İstanbul Gümrüğüne bağlı ve gümrük emini tarafından işletilen bir mukataa olmasına rağmen, muhasebesi diğer bir maliye bürosu olan İstanbul Mukataası Kalemince denetlenmekte ve muhafaza edilmekteydi. 1681 yılında, Defterdar Hasan Efendi zamanında yapılan bir değişiklik ile dalyan-ı mâhi mukataası da Maden

Mukataası Kaleminin sorumluluk alanına dâhil edildi.²⁴ Bu tarihten itibaren balık vergisi, balık avcıları ve balık emini ile ilgili tüm kanun, düzenleme ve yazışmalar bu kalemde tutulmaya başlandı.

1706 yılına gelindiğinde, dalyan-ı mâhi mukataasının idaresinde önemli bir değişiklik daha gerçekleştirildi. Yine İstanbul Gümrüğüne bağlı kalmakla birlikte, gümrük emininin tasarrufu altından çıkartılarak malikâne usulüyle işletilmeye başlandı.²⁵ İltizam sisteminin özel bir türü olan ve 1695 yılından itibaren uygulanmaya başlanan malikâne sisteminde, “mukataa” adı verilen vergi kalemleri için hazineye ödenecek yıllık vergi miktarı müzayede ile değil hazine tarafından belirlenmekteydi. Kaydıhayat şartıyla yani ömür boyu sürdürmek üzere iltizama sunulan mukataaları tasarruflarına almak isteyenler, “muaccelle” adı verilen peşin meblağ üzerinden müzayedeye katılır ve en yüksek muaccelleyi teklif edip ödeyen, malikâne sahibi olarak beratını alırdı. Mültezimin hazineye ödediği yıllık rakamın üstünde elde ettiği gelir ise onun kârı olurdu.²⁶

2 Ekim 1706 tarihinde, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa’nın çuhadarı Hacı Yahya Ağa ile kardeşi İbrahim Ağa, senelik 11.500 kuruş vergi hâsılatını her yıl gümrük eminine teslim etmek koşuluyla İstanbul’daki dalyan-ı mâhi ve resm-i kantar mukataasını malikâne yöntemiyle tasarruflarına aldılar. 13 yıl kadar mukataayı birlikte işleterek balık eminliği yapan iki kardeşten Hacı Yahya Ağa’nın vefatı üzerine hissesi, yapılan yeni müzayede sonucu 4100 kuruş peşinat (muaccelle) ile 8 Mayıs 1719 tarihinde Hacı Ahmet Ağa’ya devredildi.²⁷

.....

24 BOA, *D.İSM.d*, nr. 25392, s. 2, 1092 (1681). Defterdar Hasan Efendi, 12 N 1094 (4 Eylül 1683) tarihinde Temeşvar beylerbeyi olmuş, S 1095 (Şubat 1694)’de ise bu görevde iken katledilmişti (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 155-156, 173).

25 BOA, Bâb-ı Defteri Maden Mukataası Kalemi Evrakı (D.MMK), nr. 139/47, 23 C 1118 (2 Ekim 1706).

26 Geniş bilgi için bk. Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2003, s. 99-152; Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003, s. 19-26; B. Çakır, *a.g.e.*, s. 154-169.

27 BOA, D.MMK, nr. 139/47, 18 C 1131 (8 Mayıs 1719).

Hacı Ahmet Ağa ve İbrahim Ağa, mukataayı 16 yıl boyunca beraber idare ettiler. 1735 yılında, Hacı Ahmet Ağa tüm hissesini, İbrahim Ağa da sadece dalyan-ı mâhi mukataası üzerindeki hissesini hassa bostancı ocağı orta çavuşlarına devretti. Böylece, dalyan-ı mâhi mukataası ile kapan-ı dakik mîzânı mukataası malikâne usulüyle tamamen bostancı ocağı orta çavuşlarının tasarrufuna geçti. Resm-i kantar mukataası ise Hacı Ahmet Ağa'nın devredilen hisselerinden dolayı bostancı ocağı orta çavuşlarıyla birlikte İbrahim Ağa'ya yine malikâne usulüyle verildi. Buna göre, gümrük eminlerine verilen yıllık 11.500 kuruşluk vergi hâsılatının 5.000 kuruşluk kısmı dalyan-ı mâhi ve kapan-ı dakik mîzânı mukataası, 6.500 kuruşluk kısmı ise resm-i kantar mukataasından karşılanacaktı.

İstanbul gümrük eminine her yıl 5.000 kuruş teslim etme koşuluyla dalyan-ı mâhi ve kapan-ı dakik mîzânı mukataasını tasarruflarına alan hassa bostancı ocağı orta çavuşları, bostancıbaşının nezaretinde vergi ve aidatı toplayıp tahsil edeceklerdi. Muayyen olan parayı her yıl gümrük eminlerine teslim ettikten sonra kalan geliri (*faiz*) de bostancı ocağı mensuplarının *taâmiyelerine* yani yiyecek ve erzak giderlerine harcayacaklardı. Orta çavuşu olanlar değiştirildiğinde ya da vefat nedeniyle kadroları başkasına verildiğinde, sahipsiz (*mahlûl*) kaldığı gerekçesiyle hazine tarafından mukataaya el konulup müzayedeye çıkılmayacaktı. Böylece mukataa, bostancıbaşının nezaretinde *ilelebet* bostancı ocağı orta çavuşları tarafından idare edilecekti.²⁸ Bu doğrultuda, ocak tarafından balık eminliğine getirilen ilk isim hasekilerden Sirozlu Mustafa oldu.²⁹ 1735 yılında balikhane idaresine getirilen bu köklü değişiklik, bostancı ocağının 1826 yılında ilgasına dek yürürlükte kaldı.

Sonuç olarak, İstanbul'da balık avcılığı ile meşgul olan ve vergi tahsilâtında balık eminlerine en çok zorluk çıkartan askerî zümrelerin

.....

28 BOA, D.MMK, nr. 217/72, 106, 17 L 1147 (12 Mart 1735); D.MMK, nr. 346/27, 7 S 1178 (6 Ağustos 1764); *MAD.d*, nr. 10009, s. 43, 5 S 1191 (15 Mart 1777).

29 Z 1147 (Nisan-Mayıs 1735) tarihinde Sirozlu Mustafa Haseki'nin balık eminliği döneminde verilen bir hüküm için bk. BOA, Muallim Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı (C.ML), nr. 8244. Ayrıca bostancı ocağı hasekileri hakkında geniş bilgi için bk. M. Yıldız, *a.g.e*, s. 203-210.

başında bostancı ocağı geliyordu.³⁰ Bu sorun, ancak 1702’de Galata’da yeni bir balıkhane inşası, 1735 yılında da Balıkhane Eminliğinin ve dolayısıyla balık vergisi tahsilâtının tamamen bostancı ocağı orta çavuşlarının sorumluluğuna bırakılmasıyla çözümlenebildi.

.....

³⁰ Geniş bilgi için bk. Murat Uluskan, “İstanbul’da Balık Avcıları (18. Yüzyıl)”, *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu (14-17 Aralık 2010) Bildiriler*, İstanbul 2011, s. 389-401.